

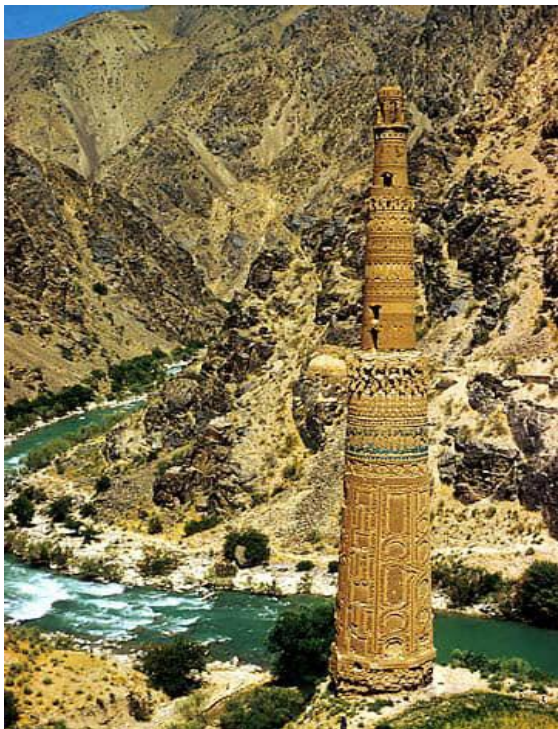

۲۰۲۱/۱۱/۲۰

جلیل غنی هروی

منار جام شاهکاری بی نظیر در هنر معماری

«منار جام در ولایت غور یکی از نادر آثار تاریخی منطقه در حال فرو پاشی است. ریاست اطلاعات و فرهنگ ولایت غور گفته است قسمت اعظم کاشی کاری های این منار و همچنان زینه های داخلی آن فرو افتاده است و اگر برای ترمیم و نجات این اثر تاریخی اقدام نه شود خطر فروپاشی کلی آن وجود دارد. منار جام غور که یکی از کهن ترین منارهای خشتی جهان است، در سال ۲۰۰۲ میلادی ثبت فهرست میراث های فرهنگی جهان در سازمان یونسکو شده است .

دو هفته قبل حمید کامگار یکی از پژوهشگران آثار تاریخی در ولایت هرات، هم جوار با ولایت غور، در رابطه با اهمیت این منار و سوابق تاریخی آن با تصاویر زیبا از بیرون و داخل آن گزارش مفصلی در برگه ای فیسبوک خود

نشر نمود که به اجازه ای ایشان آنرا نقل نموده و جهت معلومات مزید خوانندگان و علاقمندان آثار تاریخی و هم چنان توجه اداره طالبان و وزارت اطلاعات و فرهنگ تقدیم می درام.»

حمید کامگار:

منار باستانی جام در سال ۵۷۰ هـ.ق توسط علی بن ابراهیم نیشابوری با ارتفاع ۶۶ متر ساخته شده و متعلق به دوران امپراتوری غوری ها است و بانی آن سلطان غیاث الدین ابوالفتح محمد بن سام غوری، بزرگترین سلطان سلسله ی غوریان می باشد، که بین سال های ۵۵۸ - ۵۵۹ هـ.ق، ۴۱ سال، از نیشابور تا خلیج بنگال در شمال هند سلطنت کرد و نام وی به خط کوفی در سه جای منار جام درج شده است. این بنا از نظر معماری از ظریفترین بناهای سده ی ششم دوره ی اسلامی است که از آجر در اندازه ی ۲۰ در ۲۰ سانتی متر و با ضخامت ۵ سانتی متر ساخته شده و تمام سطوح خارجی آن با انواع آجر تراش نقش برجسته و کاشی فیروزه ای تزیین شده و در شصت و دو کیلومتری شمال شرق شهرستان شهرک در دره ی موسوم به جام، جایی که رود جام (از جنوب به طرف

شمال) به هری رود (که از شرق به جانب غرب جریان دارد)، می‌پیوندند و در محل تلاقی این دو رود، جلب نظر می‌کند، واقع شده است.

مناره‌ای که در قسمت میانه‌ی آن کمربندی از کاشی نیلگون نظرها را به خود جلب نموده و چهار ردیف کتیبه سراج جوزجانی، منار جام، اصلاً منار مسجد جامع شهر فیروزکوه پایتخت تابستانی غوریان که سیل آن را در سال ۵۹۶ق ویران نموده، می‌باشد. از همین سبب نام و القاب سلطان غوری در کمر بند وسطی منار توسط کاشی به رنگ فیروزه‌ای ثبت شده است.

منار جام از حیث عظمت معماری و تزئینات عالی و نوشته‌های کوفی از بزرگترین و با عظمت ترین مناره‌های خشتی در جهان شمرده می‌شود. ناگفته نماند قطب منار دهلی که دارای ارتفاع ۷۳ متر بوده و در زمره‌ی عجایب هفتگانه‌ی جهان محسوب می‌شود و این منار نیز از شاهکارهای احفاد غوریان است، از نوع مناره‌های سنگی می‌باشد. منار جام از لحاظ قدامت تاریخی معماری آن نسبت به مناره‌های دیگر یعنی قطب منار دهلی و منار بخارا برتری دارد.

سلسله‌ی غوریان بیشتر شهرت خود را در جهان مدیون منار جام هستند. سلاطین غوری این منار با عظمت را در پایتخت تابستانی خود در فیروزکوه بنا کردند. این منار دارای دو ردیف راه‌پله می‌باشد. یکی برای بالا رفتن مؤذن به خاطر اذان گفتن و دیگری برای پایین آمدن. فیروزکوه با حمله‌ی مغول‌ها ویران گردید. این شهر پُر جنب و جوش و پایتخت پُر جمعیت که بازدید کنندگان بسیاری را در خود جای می‌داد، تبدیل به یک روستای دورافتاده و کوهستانی گردید، هری‌رود از داخل فیروزکوه می‌گذشته و فیروزکوه در میان کوه‌های سر به فلک کشیده‌ی بسیاری قرار دارد و رودی که از آن می‌گذرد هری‌رود نامیده می‌شود. این شهر امروزه جام نامیده می‌شود. شهر فیروزکوه از با شکوه ترین، مستحکم ترین و معمورترین شهرهای عهد امپراتوری و مشهورترین پایتخت و مرکز سیاسی شاهان بزرگ غوری محسوب می‌گردید. در مورد وجه تسمیه‌ی فیروزکوه گفته می‌توانیم که این نام از سلسله فیروزکوه گرفته شده، و سلسله‌ی مذکور از شمال دولتیار ولایت غور شروع می‌شود و به طول چهارصد کیلومتر به شمال غرب هرات در قریه‌ی قزل بولاق ختم می‌شود. در پای جنوب این کوه هری‌رود جریان دارد که آن را از سلسله سیاه کوه جدا می‌سازد.

منار جام تماماً از آجر ساخته شده بر روی پایه‌ی محکم و هشت ضلعی زیبایی آن استوار است و مشتمل بر چهار طبقه می‌باشد و دو پیش‌آمدگی گردان که در اصطلاح به آن نعلبکی گویند در فاصله‌های بسیار مناسب دور تا دور آن را زینت داده است. این نعلبکی‌ها که در آغاز با آجرهای زینتی و زیبایی تزئین شده بود اکنون خراب شده و تنها بخشی از تیرهای قوی چوبی حامل آن‌ها برجا مانده است. بنای این نوع نعلبکی‌ها در آن زمان بر روی منارها مرسوم بوده است.

در حال حاضر به داخل منار از دریچه‌ی کوچکی می‌توان رفت که به سمت شمال منار قرار دارد. بر روی پله‌ها از یک زینه طوری بالا و پائین می‌شویم که به دور یک ستون مرکزی دور می‌خوریم، چنان به نظر می‌آید که همین زینه تا پائین راه می‌یافت که اکنون ریختگی مصالح‌ها و غیره آن را مسدود کرده و به زحمت می‌توان از آن عبور نمود. همین خصوصیت است که هیچ دروازه‌ی دیده نمی‌شود. گویا بر سنتی که بوده است راهی از زیر زمین از تحت دریا تا داخل قصر امتداد داشته است، که خرابه‌های آن تا حال هم آن طرف دریا نمایان است. برای رسیدن به تاج یا رواق نخستین باید بیش از یک‌صد و پنجاه راپله را پیموده و بر تاج یا واق دوم یا پنج

زینهی کوچک که در یک طرف واقع است و هر یک ده پله دارد می‌توان رسید و تا پنج گنبد که هر کدام به زوایای قنடاق‌ها وصل گردیده و مدور اند به وسیله‌ی چهار تا پوشش گچ‌کاری شده می‌توان رسید و از آن سوتر وسیله‌ی فرا رفتن وجود ندارد.

در برابر مناره و ساحل شمالی هریرود در بلند ترین نقطه‌ی کوه خار بقایای یک قلعه وجود دارد که احتمالاً با بنای منار معاصر بوده، و نزد اهالی به قلعه، قصر یا ارگ دختر پادشاه معروف است. بر فراز این کوه بقایای ساختمانی که محل ذخیره آب قلعه بوده نیز دیده می‌شود. بنای آن آجری و داخل آن با ساروج پوشیده شده است. در گوشه و کنار، بقایای محل‌های دیده‌بانی برای محافظت از قلعه و راه‌ها به چشم می‌خورد. این قلعه به‌عنوان یک قلعه‌ی نظامی با برج‌های دیده‌بانی نیمه مخروبه به یادآوری زمانی که کاروان‌های تجاری از پیچ و خم دره‌های این سرزمین می‌گذشتند، تا کنون باقی مانده است.

به طور بسیار فشرده کتیبه‌های منار جام از قسمت بالایی از این قرار است:

۱. بخش یا استوانه‌ی اول:

در این بخش از مناره فقط یک ردیف کتیبه به خط کوفی که زمینه آن با طرح‌های هندسی لوزی و دایره آرایش شده در میان دو کمر بند مزین مروریدنشان قرار گرفته است.

متن کتیبه مشتمل بر شعار شهادت است که بر زمینه‌ی طرح‌های هندسی نقش شده است: (اشهد ان لا اله الا الله محمد رسول الله).

۲. بخش یا استوانه‌ی دوم: سطح خارجی این قسمت از مناره با دو ردیف کتیبه و دو نوار تزئینی به صورت حلقوی که دور تا دور آن را فرا گرفته، پوشیده شده است. کتیبه‌ی اول از بالا به پایین؛ بخش آخر آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی صف و به دنبال آن بخشی از آیه‌ی بعدی از همان سوره آمده است: (نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنین یا ایها الذین آمنوا)، به دنبال این آیه‌ی کریمه (آیه‌ی ۶۱ سوره‌ی ۱۳) سه کلمه از آیه‌ی مبارکه آمده است.

کتیبه‌ی دوم: این کتیبه نیز به خط کوفی که در قسمت وسط این

بخش از منار جای گرفته، به اسم و القاب غیاث‌الدین اختصاص دارد؛ (السلطان المعظم غیاث‌الدین و الدین ابو الفتح محمد بن سام).

۳. بخش یا استوانه‌ی سوم:

الف) کتیبه‌ی اصلی با کاشی فیروزه‌ای؛ شاخص‌ترین کتیبه‌ها، کتیبه‌ی میانه مناره است که مزین است به نبشته‌های ضخیم و با کاشی آبی رنگ کار شده است. این کتیبه به صورت کاشی لعابدار فیروزه‌ای رنگ در زمینه‌ی ساده‌ی آجرهای نخودی قرار گرفته است. کتیبه به خط کوفی برجسته و عریض است؛ به گونه‌ای که کشیدگی «الف و لام»ها به سه متر می‌رسد. این نبشته در آن فقط همان نام، القاب و عناوین کامل بانی مناره، ابو الفتح محمد بن سام، سلطان غوری ثبت گردیده است، و شش کلمه‌ی آخر که بالای سطر جا داده شده با خط ریزتر در بالای سطر اصلی جا داده شده است. متن کتیبه‌ی بزرگ به این ترتیب است: «السلطان المعظم شاهنشاه‌الاعظم غیاث‌الدین والدین معز الاسلام والمسلمین ابو الفتح محمد بن سام»؛ و متن کتیبه‌ی کوچک: «قسیم امیر المؤمنین خلد الله ملکه.»

ب) کتیبه‌ی سوره‌ی حضرت مریم: بر هشت روی قسمت سفلی منار، نوشته‌ی طولی ثبت گردیده است. این متن از جزء نوزدهم قرآن و کل سوره‌ی حضرت مریم شامل ۹۸ آیه انتخاب گردیده و مجموعاً ۹۸۲ کلمه و ۳۸۰۲ حرف می‌باشد.

وجود کتیبه‌ی قرآنی مهم‌ترین عنصر شکل‌دهنده‌ی این بخش از منار است. متن کلّ سوره‌ی مریم به خط کوفی داخل رشته‌ای نواری شکل چیده شده و با امتداد آن و با ایجاد گره، در سطوح هشت‌گانه اشکال متنوعی به صورت پیوسته ایجاد کرده است.

ج) بر فراز دومین متن درازرخ بعد از نبشته پیشینه در زیر شروع سطر دوم، دو سطر به خط نسخ کتابت شده است. سه کلمه‌ی نخستین خوب خوانا نیستند و به مشکل خوانده می‌شود و آن دست‌خط کسی است که آن تزئین را بخشیده و جالب‌تر آن‌که امضای معمار آن «عمل علی بن ابراهیم ال[نیش] ابوری المق[یم] بخ[ار] اس[ان]». نیز دیده می‌شود.

د) نبشته‌ی زیر بنا یا سطح فوقانی دربرگیرنده‌ی بزرگ‌ترین کتیبه کوفی گلدار است و به حدّی افتادگی دارد که تنها دو کلمه‌ی آن در حال حاضر خوانا می‌باشد. با این حال، تزئینات و کتیبه فوقانی پایه منار زیباترین قسمت تزئینات منار بوده و بسیار چشمگیر است. کتیبه کوفی با ارتفاع سه متر به صورت برجسته با تزئینات غنی گلدار با آجرتراش نقش برجسته اجرا شده است. طبق متن دو کتیبه دیگر منار که به اسم و القاب سلطان اختصاص دارد متن کلّ کتیبه احتمالاً عبارت زیر بوده است:

السلطان المعظم شاهنشاه الاعظم غیاث‌الدین‌الدینا والدین معز‌الاسلام والمسلمین ابو‌الفتح محمد بن سام.

نخستین قسمت منار که از سطح زمین شروع می‌شود، پایه هشت وجهی منار است. قطر قاعده پایه هشت ضلعی منار ۹.۷ متر و ارتفاع پایه آن حدود هفت الی هشت متر است که در حال حاضر حدود چهار متر آن قابل دیدن است و بقیه آن با بالا آمدن سطح خاک قابل رؤیت نیست.

این منار در ۲۷ جون ۲۰۰۲ میلادی مطابق ۱۳۸۱ خورشیدی در شهر بوداپست طی جلسه‌ای از سوی سازمان جهانی یونسکو در ردیف آثار ارزشمند و مهم حیات جهان ثبت گردید. این نخستین اثر تاریخی افغانستان است که در لیست میراث جهانی یونسکو به‌شمار می‌آید.

خطر سقوط منار جام و آخرین گزارش‌ها از آن

از آنجایی‌که منار جام در تقاطع دو رودخانه‌ی هری‌رود و رود جام قرار دارد، و هری‌رود از شرق به غرب در امتداد شکستگی جلگه‌ای که از افغانستان تا ایران ادامه دارد، در جریان است. این شکستگی مشخص‌ترین مرز فلات آسیا محسوب می‌شود. با وجود این شکست و تعدد زلزله‌ها، پا برجا ماندن این منار خود بسیار تعجب‌برانگیز است. بنابر این، عامل مهم جغرافیایی‌که این منار را تهدید می‌کند فرسایش ایجاد شده بر اثر طغیان آب رودخانه‌های پیرامون منار است.

منار جام در یک زاویه‌ی خیلی کوچک قرار داشته و ساحل چپ آن به واسطه‌ی جریان آب هری‌رود پیوسته تخریب می‌شود. اگرچه دیوار سنگی یک سال پیش کار شد، اما این کفایت کرده نمی‌تواند زیرا از سمت رود جام هنوز خطر سیلاب‌ها می‌تواند اطراف منار را تهدید کند. این امر به عقیده‌ی (ورنر هیر برگ) باعث شده تا منار به اندازه‌ی دو درجه به سوی هری‌رود شیب پیدا کند.

دیوارهای قسمت پایین منار که از سطح زمین شروع می‌شود، بیشترین خرابی را در بردارد. سطح دیوار از میانه با چند ردیف آجر خفته و راسته به دو قسمت تقسیم شده است. در حال حاضر از تزیینات سطح تحتانی پایه چیزی به جا نمانده است. سطح فوقانی که دربرگیرنده بزرگترین کتیبه‌ی کوفی گلدار است، تنها بخش اندکی از آن به‌جا مانده و بیشتر آن تخریب شده است.

ساختمان استوانه‌ی بزرگ درون مناره با سی و هشت متر ارتفاع توسط دیوارهای عریض بیرونی که قطر آن از پایین پایه ۹.۷ متر و در قسمت بالا به ۶ متر کاهش پیدا می‌کند، شامل دو ردیف پلکان‌پیچ که هر کدام دارای ۱۵۰ پله بوده، پیرامون یک هسته‌ی آجری تعبیه شده که باعث استحکام منار نیز گردیده است. این قسمت بنا که مهم‌ترین بخش آن از بابت استواری آن می‌باشد آسیب جدی دیده زیرا در هر راه‌پله بین ستون مرکزی و دیوار بیرونی منار توسط چوب‌هایی مخصوص کارگزاری شده که در همین سال‌های نه چندان دور تمام این چوب‌ها قصداً از آن گردیده و از بین رفته است. یعنی ۳۰۰ راه‌پله‌ای که برای رفت و برگشت وجود دارد، دقیقاً ۳۰۰ چوب بین ستون مرکزی و دیوار بیرونی تعبیه شده که اکنون تمام این چوب‌ها از بین رفته است.

از طرفی مواد ساختمانی منار که در سال ۱۹۷۲ میلادی به کوشش (ورنر هیربرگ) در دانشگاه تخنیکی شهر میانس تجزیه گردیده، و ثابت گشته که خاصیت ارتجاعی داشته، در صورت تمایل بیشتر منار مواد از هم گسیخته و باعث سقوط منار می‌گردد. بنابر این، این فرض ملى ماست که از تخریب چنین بنایی بزرگ و شگفت‌انگیز جلوگیری نموده و آن را حفظ نماییم.

برای معلومات بیشتر مقالات و کتاب‌ها را پیرامون این بنا، در این کانال 📌 :

t.me/hamidkamgar

به اشتراک می‌گذارم، عزیزانی که تمایل به مطالعه‌ی بیشتر این بنا دارند کانال نگارستان کامگار را نگاهی داشته باشند، سپاس‌گزارم.

منابع پژوهش:

۱. امپراتوری غوری‌ها (جای‌گاه آن در تاریخ تمدن و فرهنگ افغانستان و منطقه)، کابل: بنیاد فرهنگی جهانداران غوری، ۱۳۹۰ خورشیدی، ص ۴۴۸ - ۴۴۹.
۲. پنجشیری، عزیزاحمد، جغرافیای تاریخی غور، کابل، بنیاد فرهنگی جهانداران غوری، ۱۳۹۱ خورشیدی، چاپ دوم، ص ۱۹۵.
۳. خزایی، محمد، منار جام (کتیبه‌ها و نقوش تزیینی و مفاهیم نمادین)، تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۵ خورشیدی، ص ۱۱، ۴۵.
۴. روشن‌ضمیر، مهدی، «آثار غوریان»، بررسی‌های تاریخی، شماره‌ی ۴، سال ۱۳، ص ۲۲ - ۲۳.
۵. کام‌گار، حمیدالله، سریرگاه (پژوهشی پیرامون مراکز و پایتخت‌های تاریخی آریانا، خراسان، افغانستان)، هرات: نشر کام‌گار، ۱۳۹۹ خورشیدی، ص ۲۰۲.
۶. مستمند غوری، غوث‌الدین، تاریخ مختصر غور، هرات: فیضی، ۱۳۹۵ خورشیدی، چاپ سوم، ص ۱۸۲.
۷. منہاج سراج، قاضی (جوزجانی)، طبقات ناصری، تصحیح و مقابله و تحشیه و تعلیق عبدالحی حبیبی، کابل: انجمن تاریخ، ۱۳۴۲ خورشیدی، چاپ دوم، ص ۳۷۵.

ممنون و سپاسگزارم از دوستان خوبم جناب استاد نیکمحمد مستمند غوری و همایون جان احمدی عزیز بابت
هماهنگی و ترتیب این سفر!

پایان

برای مطالب دیگر جلیل غنی هروی روی عکس کلیک کنید

